

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 31, 2013.

ЧЕРНОГОРСКАЯ АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССТВ
ГЛАСНИК ОТДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 31, 2013.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE SECTION OF ARTS, 31, 2013.

UDK 811.163.4'37:821.163.4.09-32(497.16)

Sanja CRNOGORAC*

NEKE GRAMATIČKO-LEKSIČKE KARAKTERISTIKE JEZIKA CRNOGORSKIH PRIPOVJEDAKA OD NJEGOŠA DO 1918. GODINE

Apstrakt: Služeći se radovima četrnaest crnogorskih pripovjedača: Petra II Petrovića Njegoša, Stefana Mitrova Ljubiše, Marka Miljanova, Marka Cara, Vicka Tripkovića, Vuka Viteza Vrčevića, Radovana Perovića, Filipa J. Kovačevića, Andrije Jovičevića, Đura T. Perovića, Luke Jovovića, Jovana F. Ivaniševića, Sima Šobajića i Novice Kovačevića, nastojali smo utvrditi jezičko-stilske postupke koje su navedeni autori koristili. Posebnu pažnju smo posvetili fonostilističkim, morfostilističkim (morfonostilističkim), semantostilističkim i leksičkim karakteristikama. U ovom radu upućujemo na: ekspresivnost glasova, višestruko ponavljanje leksema, različit ritam pričanja, različitu intonaciju, akumuliranje jezički i stilski interesantnih riječi u jednom rečeničnom bloku, upotrebu dijalektizama, tuđica i neologizama.

Кljučне riječi: fonometaplazme, morfostilemi, morfonostilemi, semantemi, semantostilemi, leksika

Cilj ovoga rada je da omogućimo praćenje razvoja jezičko-stilskih pojava u narativnim tekstovima crnogorskih pisaca. Stoga smo nastojali sagledati jezičko-stilske osobenosti crnogorskih pripovjedača, nastalih na razmeđu romantizma i realizma. U tada maloj Crnoj Gori uloga pripovjedača koji su objavljivali radove u različitim časopisima i almanasima kao što su: *Crnogorka*, *Glas Crnogorca*, *Stvaranje*, *Luča*, *Zeta*, *Nova Zeta*, *Brankovo kolo*, *Sarajevski list* je bila značajna i vidna.

Predmet našeg istraživanja jeste literarni korpus koji se jezički i stilski dodiruje, poklapa, ali u sitnijim crtama i razlikuje. Umjetnička vri-

* Saradnik u nastavi na Filozofskom fakultetu u Nikšiću

jednost književnih tekstova izučavanih autora i ekspresivno-emocionalni utisak koji ostavljaju na recipijenta različitim jezičkim sredstvima i slojevitom metaforikom, svjedoče o tome da su pripovijetke stilski markirane. Jezičke i stilske razlike među piscima dolaze od njihove pripadnosti različitim krajevima Crne Gore, ali zavise i od plemenskih okvira kojima su određeni. Pisci se služe jezikom svoga kraja (Risna, Novog, Paštrovića, Cetinja, Danilovgrada, Grahova), ali sa dosta specifičnosti. Naši pisci počinju da se koriste jezičko-stilskim inovacijama, te se time nastoje kreativno diferencirati od svojih prethodnika. Njihov izraz postaje bogatiji i savršeniji. Stari i noviji jezički izraz, usavršavani govor kasnije crnogorske pripovijetke kao i inovativni stilski postupci koje su koristili crnogorski autori biće predmet našeg ispitivanja.

1. FONOSTILISTIKA

Svi tekstovi koje nastojimo sagledati sa jezičko-stilskog stanovišta pisani su u prozi, štampani i ćirilničnim i latiničnim pismom. Crnogorski pripovjedači koriste različite naratorske postupke. Ekspresivnim i impresivnim obilježjima fonema i fonemskih varijanti, koja otkrivamo u pripovijetkama, bavi se fonostilistika.

1.1. Pošto u pripovijetkama imamo *polifoni sistem*, glasovi su katkada namjerno organizovani sa stilskim nabojem a katkada je to urađeno neintencionalno. Glasovi se međusobno ispomažu. Jedan lik prati govorom drugi ili dovršava njegovu misao, završava rečenicu. Tu su opomene, kletve i zakletve. Svi glasovi su organizovani po principu pitanje – odgovor, pa nam se, čitajući odabrane crnogorske pripovijetke, čini da svi u selu jedan drugome odgovaraju, jedan drugoga tjeraju na akciju, zazivaju u pomoć.

1.2. *Brzina pripovijedanja* varira. Pripovijedanje je ponekad brzo, energično, na mahove sporo. Ritam je često usklađen sa emocijama junaka ili sa slikama koje pripovjedač stavlja pred nas. Crnogorski pripovjedač ritmom prati praštanje pušaka, ciku, vrisku, žagor u narodu, otkucaje crkvenih zvona, talasanje mora, šum vjetrova, užurbanost likova i njihova razmišljanja kad se spremaju za odsudni boj.¹

1.3. U crnogorskim pripovijetkama od Njegoša do 1918. godine egzistira *više kvantitativnih modela pričanja*. Riječi se sastoje iz većeg broja

¹ Upor. isto u Njegoševom *Gorskom vijencu* (GV, 1277–1307, 2459–2469).

fonema, tako da se ne može govoriti o dvofonemskim i trofonemskim konstrukcijama, osim u slučaju eksklamativnih izraza: Oj! Uuu! Ajj!²

Podjednako su zastupljene i vokalske i konsonantske foneme.

1.4. *Fonometaplazme*. *Fonometaplazmama* se upućuje na određene lokalne govore, odnosno na jezik narodnog karaktera. Ovo nije neobično s obzirom na to da se zna da su se crnogorski pisci držali dijalekatske baze kojoj su pripadali.

U jeziku četrnaest naratora najprisutnije su mutacione fonometaplazme koje nastaju jednačenjem glasova koji često postaju identični:

„- ao > o = rekao > reko, reka; bolovao > bolovo ili bolova; čeznuo > čezno; venuo > veno i sl.”³

Transpozicione fonometaplazme su česte. Npr. *sav* je u većini pripovjedaka zamijenjeno sa *vas*.

Supstancionalne fonometaplazme (zamjena suglasnika) nijesmo registrovali u crnogorskim pripovijetkama čiji jezik i stil istražujemo.

Navedenim postupcima iskaz biva produbljen a eufonija pojačana.

Isto se postiže i *restriktivnim fonometaplazmama*. One su zasnovane na minus postupku. Iz primarnog oblika se izostavlja strukturni elemenat.

„Izostavljanjem glasa na početku riječi nastaje afareza.” Npr.: Zapad strijepi a istok stenje; potonja mu se ugasi svijeća; a ni šaka ljudi na poharici s mora i sa suha, da se mi bijemo; *vako* pestima u glavu! (KM, 28)⁴; ‘Oćeš i tebe sad da ubijem! (N, 69); A Milo Antović, ne pita’ te, što čini? Ma on ga ne uljega, niti ga je doma, ka ostaloga, ni na Božić, – ‘nako kad što doždene; vazda je tamo, a strah me je, e će ga siromah neko jutro platiti sjajno i prvo pitanje, e se mnogo uplijeće (H, 35).

1.5. *Eufonija* fonetskog sistema u velikoj mjeri zavisi i od naše naviknutosti na taj sistem. Čak i skupovi fonema koje izvan konteksta smatramo neskladnim u kontekstu mogu dobiti na izražajnosti. Gomilanja

² Eksklamativne izraze uočavamo kod starijih crnogorskih prozaista.

³ Tuna 1999: 29.

⁴ U daljem izlaganju koristiću sljedeće skraćenice: KM – *Kanjoš Macedonović*; N – *Nalić*, H – *Hajduci*, IHM – *In hora mortis*, ŽMN – *Žitije Mrđena Nesretnikovića*, ZS – *Zemaljski sud poslje pogibije dvoje nesretno svatova*, IR – *Iz renesanse*, H – *Hajduci*, PF – *Pomen Fabrisu*, NMP – *Nemrčipuške*, P i S – *Prije i sad ili sedam noći kod deda Jova*, SB – *San na Božić*, PFK – *Prodaja na fišek – karti*, MJ – *Mirovi jadi*, PK – *Prokleti kam*, Sdj – *Skočidjevojka*, KTO – *Kam tamo a kam ovamo*, BI – *Bratski izgub*, NP – *Nametnut prsten*, SŠR – *Sud Šuta Roganova*, SP – *Sreća prosjaka*, GK – *Glumci u Kastelribniku*, ĐF – *Đeloš Franga*, IU – *Iz uspomena*, MN – *Među nečastivima*, Ž – *Žena*, V – *Vučić*, RI – *Razbratimila ih*, PS – *Pod snijegom*, PP – *Put u pakao*, RBP – *Radiši bog pomaže*, ŽS – *Živi svetac*.

visokih i niskih konsonanata npr. *s/r* i *g/r* i niskih tamnih vokala u riječima ostavljaju različit utisak na čitaoca.

Npr. *Grišna* dušo – šapuće joj ljučkasto i kao da kopka svrdličem -: ti si u životu kao sve tvoje druge – po svojoj prilici mnogo bludnih dila počiniła, a što ne mogla počiniti dilom, ti si pohotljivo želila! ... Kaj se! ... Kaj se! (IHM, 67)

U neufonične pojave u crnogorskim pripovijetkama spada *hijat* ili *zijeve*, zbog čega hijate u pisanom jeziku uglavnom ne uklanjamo. Umetanje hijatnog sonanta *j* (*kupijo*, *nosijo*, *radio*) zatičemo u svim crnogorskim pripovijetkama koje analiziramo. „Ponekad se, ipak, u pisanom jeziku vrši uklanjanje hijata koje djeluje dijalekatski *rekō*, *pisō* (*ao = o*), *rekā*, *pisā* i sl.”⁵

U crnogorskim pripovijetkama zatičemo ponavljanje istih slogova, pa čak i riječi, što ne smatramo eufoničnom pojavom. Primjer: *Оно се исти дан уждила кућа моему оцу, у нвоузи све што е имао изгор Ђло, и од нЂ се све село уждило и изгор Ђло; у та е пожар мене мати изгор Ђла сестра и два брата* (ŽMN, 75).

1.6. *Potencijalna impresivna vrijednost glasova i njihova ekspresivnost.* Načini na koje se artikulišu glasovi omogućavaju im različitu ekspresivnost. Fonostilistički gledano, pokret i značenje mogu biti usaglašeni. Jačeg značenja su riječi preuzete iz crnogorskih pripovjedaka koje možemo naći i u svakodnevnom životu kao što su: *poljubiti*, *trgnuti se*, *dahnuti*.⁶ Zvuk i pokret utiču na značenje riječi i ističu ga, ali i značenje riječi utiče na zvuk i pokret oznake, a može ga i mijenjati. Zvuk i značenje riječi se međusobno prožimaju.

Riječ *smrt* se sastoji iz skupa konsonanata. Taj skup počinje konsonantom *s*, nastavlja se reskim *m*, potom sonantom *r*, a završava oštrim dentalom *t*. Riječ *smrt* nalazimo u većem broju pripovjedaka iz našeg korpusa. Navodimo nekoliko rečenica koje sadrže ovu riječ sablasno sugestivnog zvuka.

Npr.: Srce mi se pred *smrt* uzdrvalo i izrešetalo prsi od nečuvene žalosti bratske (ZS, 40); One dvije ostadoše žive, ali u krvi s glave do noga, braneći svaka svojega djevera, pa najposle one dvije uzeše sa mrtvih djevera noževe, te jedna drugu na *smrt* ubi, a i nevolja im je (ZS, 40).

1.7. *Višestruko ponavljanje riječi.* Neke riječi se u crnogorskim pripovijetkama višestruko ponavljaju. Tako se romanizam *nostrum* javlja

⁵ Antoš 1972: 38.

⁶ Antoš 1972: 42.

čak osamnaest puta od 145. do 149. str. u pripovijeci *Iz renesanse*. Samo na str. 145 istog teksta nalazimo primjere:

– Nema *nostroma*; biće opet neverina!

– Uzalud je tog jutra iščekala *nostrome* Neze Tripova ...

– *Nostromi* su bili upali taj dan u školu, i nakupili se u konobi jedne od zapuštenih dobrockih palata ...

– Od toga dana počam pa sve do čiste srijede, kada su opet svi pet *nostroma* falili od škole, svaki u Boga dan naizmjenice su izostajali od predavana nautike po dva.

– I na više mjesta krili pod sobe mladi *nostromi*... (IR, 145).

Neke sadrže velare (koji se izgovaraju s naporom), neke dentale koji imaju impresivnu sposobnost da dočaraju različite pokrete, neke sonante koji katkad dočaravaju lakoću, let, svjetlost. Primjeri:

K, g, h: slike, kapetan, škutija, kazati; Glodoljani, guvnu, ognja, hajir, starijih, uhvati i sl.

T, d: Turske, panuti, dženabet, dušom, dogna, doklen i sl.

V, j, l, r, m, n, nj: svjetlo, plamen, vjetar, plivati, letjeti, more, pometnja i sl.⁷

Pojedini glasovi načinom svoje artikulacije dočaravaju ono što označavaju riječi koje oni grade.

1.8. Ritam. Ritam se javlja kao govorna vrijednost izraza. Sastoji se iz pravilnog izmjenjivanja sličnih fonema, naglasaka, pauza, istih glasova, istih riječi, sličnih dužina glasovnih rečeničnih blokova, rečenica ili njihovih djelova.⁸ Ritam pripovjedaka zavisi od brzine misli i osjećanja, od vrijednosti i predmeta, kao i od vrste misli i osjećanja. Smirena osjećanja naši pripovjedači izlažu sporo, a burna brzo. Emocije poput ogorčenosti, ljutnje, iznenadne ili nenadane radosti ubrzavaju ritam pripovijedanja, dok ga emocije kao što su tuga, stid, iscrpljenost i sl. usporavaju.⁹ Panika svakako ubrzava ritam. Ritam pričanja je brži ako su misli i osjećanja koja se iznose složenija. Ritam zavisi i od dužine riječi koje naš pripovjedač upotrebljava. Ako se radi o višesložnim riječima, one će svakako usporiti pričanje. Pauze, takođe, diktiraju ritam. One mogu imati posebnu izražajnu vrijednost. Pauze ili stanke ne znače samo odsutnost zvuka nego i izraženu afektivnost. Kazano potkrepljujemo primjerima:

⁷ Antoš 1972: 46.

⁸ Antoš 1972: 49.

⁹ Antoš 1972: 51.

I kad doždenem što – ništa da ti se falim – nikad od toga hajira vidio nijesam, no skupi sve selo na ručak: pobi volove, zakolji brave, kad kojega potrefi da dovedem, da ruča cijelo selo ka da činim trpezu; no mi je stalo do toga, da pasju vjeru zastrašim, da ne smiju ni iz kuće, no da im se i u san prišnijevam, a što misliš?! (H, 35)

Plemeniti, Grade kom se Božica vječite mladosti uvijek smiješila i smiješi, nijesi ti bonik, kom proreko je skoru smrt vlastiti sin, nego ćeš uvijek capćeti i muzama omiljelo boravište bit, jer nigdje jače ruža ne capti, nigdje gazija više ne miri; nigdje se lovor silnije ne zeleni do na tvojim grudima; jer nigdje pučina kada počiva nije mirnija do pod uvijek kitnim Lokrumom; – i kad se Neptun razjari nigdje jače ne bijesni do pod tvojim stoljetnim bedemima; nigdje žensko oko crnije, što kod tvojih ćeri! (PF, 102)

Pripovijetkom *Hajduci* autor Luka Jovović pomamnim ritmom prikazuje zabavu, ali istu koristi u cilju zastrašivanja protivnika, a Vuk Vrčević u pripovijeci *Pomen Fabrisu* sporim ritmom i povišenom intonacijom dočarava ljepotu Lokruma.

1.9. Intonacija. Upotrebom različitih visina u govoru pripovjedači daju svom jezičkom izrazu punu vrijednost. Riječ, fonetski skup, odjeljak, pa i cijela pripovijetka imaju svoju melodičnu visinu.¹⁰ Na taj način se nijansiranjem u govoru i pripovijedanju ističu raznolike misli i emocije. Time crnogorski pisci postižu veću afektivnost svoga izraza, dopunjuju iskazima misao i osjećaj ili ih zamjenjuju drugim mislima i osjećanjima. Na taj način riječi poput onih koje se ponavljaju: *Ooō Risto Purov! ... Ooō, Markiša Đukanov! ... Ooō Mendžo Mojičiću! ... Ooō, Đuro Novakov Buzdoviću! ... Ooō, Lale Midov!...* (NMP, 195) postaju adekvatan izraz emocionalnog stanja.

2. MORFOSTILISTIKA (MORFONOSTILISTIKA), SEMANTIKA I SEMANTOSTILISTIKA

2.1. Morfostylem i morfonostilem. *Morfostylemima* se vrši pojačavanje izražajnosti. „Ako je morfostylem posebno izražajan svojom zvučnošću, nazivamo ga morfonostilem”.¹¹ Pripovjedači, naročito stariji, znaju koristiti jako izražajne morfostyleme, npr. one koji se ističu zvukom, *He-eej! Ojjj! Ki-ki- ki!* (NMP, 198).

¹⁰ Antoš 1972: 56.

¹¹ Antoš 1972: 59.

2.2. *Semantem i semantostilem*. Riječi u pripovijetkama koje čine naš korpus mogu se manifestovati u različitim stilističkim varijantama zavisno od namjere, intenziteta i stepena njihove afektivnosti:

Pričaše mi pokojna *mati*.

Pričaše mi pokojna *majka*.

Pričaše mi – *ona* je na istinu a ja sam na laž (P i S, 111).

Sve rečenice imaju isto logičko značenje, ali su u njima prisutne varijante riječi *majka* (*mati*, *majka*) i zamjenica kojom se zamjenjuje pomenuta riječ (*ona*), koje takođe imaju isto logičko značenje, ali drugačiju, ekspresivno-impresivnu, tj. stilsku vrijednost.¹²

2.3. *Dublet*. Dubleti su nosioci posebne izražajne vrijednosti. U crnogorskim pripovijetkama koje su nastale na prelazu iz XIX u XX vijek razlikujemo riječi istog logičkog značenja i istog gramatičkog oblika, ali različite namjene. Npr. arhaično-dijalekatski oblik zamjenice *sav* glasi *vas*. Dubleti najčešće nastaju kraćenjem.¹³ U našem istraživačkom korpusu nalazimo sljedeće primjere: *hajde*, *ajde*, *ajd'*, *ajdemo*, *obveseliše*, *obeseliše*, *gospodin*, *gospar*, *gospoda*, *gospa*, *šezdeset*, *šeset*, *bratski*, *brackoga*, *bracke*.¹⁴

3. LEKSIKA

Svih četrnaest naratora vrši selekciju leksičkih jedinica. Oni biraju markirane elemente, koji su u govornom sloju podvučeni i istaknuti na uočljiv način. Oni bi mogli biti nosioci ključnog smisla u samoj informaciji.

Autori namjerno biraju riječi i strukture koje bi većina pisaca izbjegla u svojim radovima. Ovi pisci su koristili kako domaće, tako i riječi stranog porijekla, koje su se odomaćile u tadašnjoj Crnoj Gori. Iz tog razloga u crnogorskim pripovijetkama frekventni su romanizmi i turcuzmi, poput: *pjat* (tanjir), *konte* (grof, plemić), *nostromo* (vođa palube)¹⁵ / *adet* (običaj), *odžak* (kuća, dom), *komšija* (susjed) i sl.¹⁶

¹² O izražajnoj vrijednosti riječi i glasova vidi Z. Radulović, *Alhemija riječi*, Nikšić, 2002, 55–61, 88–103.

¹³ Antoš 1972: 61.

¹⁴ Primjeri su preuzeti iz sljedećih pripovjedaka: (SB, 27); (PFK, 180); (MJ, 279); (PK, 214); (IR, 147); (IR, 148); (IHM, 63); (PF, 101); (Sdj, 37); (IR, 236); (KTO, 45); (Sdj, 30); (BI, 164); (BI, 164); (Sdj, 36).

¹⁵ V. Lipovac-Radulović, *Romanizmi u Crnoj Gori*, MBM-plas, Novi Sad, 2004: 267, 172, 231.

¹⁶ Npr. (NP 229, MN 71); (PK 270); (PFK 180, NMP 197). Objašnjenja turcizama vidi u: A. Škaljić, *Turcizmi u srpsko-hrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1966: 69, 499, 413.

Sve je u pripovijetkama atraktivno i prepoznatljivo za poznavaoce crnogorskih krajeva, ljudi i jezika.

3.1. Naši pripovjedači po pravilu biraju riječi i iskaze koji na prvi pogled privlače pažnju a puni su *stilogenih mogućnosti*.

Primjeri: *iskalafataše, oprući, vašela, doždenem, udadbenica, tintilina, bandunja, šišnjavac, pretili, fustuka, alaburde, prnje, kibicer, kulete, praznovima, beznišnjake, paoma, muzine, bonik, neviđelice, manjkaje, безтрва, čokrnj, ućoreći, vedenije, человјек, срчанику, јамац*.¹⁷

3.1.1. I aktualizacija *jakim i izrazitim pridjevima* je uočljiva: *popašnje sunce, frumentinova leba, objesna mladost, bogohulne gordosti, sinjgavoj kabanici, bučkastoj glavici, kroničnim lišajem, iznavigan čovjek, čazbeni, zardela, proljetnim dahom, bezbožne nepravde, svjetonosnim livadama, mrtvika preskubenijeh, urečeno mjesto, сплепеносмршени читателби*.¹⁸

3.2. Jedan dio leksike sa *potencijalnim stilogenim mogućnostima* frekventan je i u ruralnim i u urbanim krajevima Crne Gore.¹⁹

Primjeri: *ižljegao s pisarom i kmetom, pomoćnikom pod Kupić, i tu se raskarvanio u kuću Kenja Mrgudova* (SŠR, 561); *brez ide ičesa* (SŠR, 564); *Bolesnica leži nauznak, sa upalim očima i oborenim vjeggama* (IHM, 60); *U sobi se osjeća onaj zadah ishlapljenog tamjana i sagorelog voska* (IHM, 68); *Kad se nagje sam u kafani, barba Ivo utuli maličak smagnutu lampu, koja visaše sasred tavanice – ugasi još malo goreću* (dotrajalu, dogorelu lampu) (GK, 75); *a tamo iza sela pružili se gusti mlazovi debelih sjenokosa i čitavo more listosjeka* (V, 484); *bila godina gladna, nerodna* (V, 489); *Bajo opazi, e mu se drugi predrugojačio* (RI, 362); *hajde brže da seirimo* (RI, 364); *Svake godine o Vidovudne, u pučini ljeta, birala je skupština otvorito sugje i vlastelu; predavala im zakonik, starostavnik, knjigu i srebrni pečat; a oni bi se kleli skupštini da će neumitno suditi; a zakone i odluke zbarske vršiti* (KM, 9); *Kad bilo*

¹⁷ Primjere smo crpili iz sljedećih pripovjedaka: (IR, 145); (SŠR, 561); (IR, 145); (H, 15); (SP, 163); (IR, 145); (H, 35); (H, 35); (H, 35); (H, 38); (H, 39); (NMP, 230); (GK, 28); (ĐF, 185); (SP, 151); (SP, 162); (IU, 72); (IU, 72); (PF, 102); (BI, 164); (BI, 165); (ŽMN, 156); (MN, 55); (MN, 58); (ZS, 38); (ZS, 38); (ZS, 42); (PF, 183).

¹⁸ Navedene primjere zabilježili smo u: (SŠR, 561); (H, 38); (IR, 116); (IHM, 66); (N, 67); (GK, 29); (GK, 37); (GK, 45); (Ž, 66); (IU, 72); (PF, 101); (BI, 166); (MN, 53); (NMP, 199); (PF, 183); (ŽMN, 96).

¹⁹ Jezikom ruralne crnogorske sredine bavio se L. Radojičić: *O Krivošijama (seljanima i običajima)*: Herceg – Novi, 1956.

pri kretanju, prizove ga Trojica i kaže mu da je Skender-paša postavio na sve putove busije (Sdj, 44).

3.3. Crnogorski pisci koriste i riječi koje zvuče neobično u standardnom jeziku ili pak tvore nove riječi tzv. *kovanice*. Primjeri: *Beznišnjaci, intòpat', bucara, Maždrpci, Patrdija, skrklo, načetalo, slebutalo, Ljuda, kojevitezat', kopornu, napaljetkovine, Beznišnjake, kalagiju, Tutundžija*.²⁰

3.4. U jeziku crnogorskih naratora registrujemo i *složenice*. Jedan broj složenica i novoizgrađenih riječi sastoji se iz sljedećih elemenata: jedan dio je uzet iz starijeg jezika, a jedan dio čine novoizgrađene riječi. Novoizgrađene riječi takođe imaju svoju stilsku vrijednost.

Arhaične riječi djeluju na uvećanje stilskih vrijednosti teksta.

Stilska funkcija složenica i kovanica kao što su: *ситногорице, самоодржања, богосаздане, полуокамењене, накрст, Шупљоглавче, драговолно, двоцјевка, палидрваца*,²¹ ima više bitnih odlika. Takve riječi imaju posebnu boju i intenzitet.

3.5. Gotovo svaka riječ crnogorskog pripovjedača ima svoju *stilsku silinu*. Neke od tih riječi navodimo ovdje: *brstinaste, оскубемо, handraku, окојасиле, skapulati, bezgđetka, zamaп, начокрња, koturove, ucopeći, носуктао, сансарује, миритам, Šipurakovca, орубаише, префорам, пећесове новитаве, Цагадурп, patrdija, kalagiju, kolomatu, сперутаиш, слицату, hrlovanja, вапори, јечерму, трамболосу, стројеније, ložnicu*.²² Takve riječi ostavljaju poseban utisak na čitaоce.

3.6. Pripovjedači snažan utisak na recipijente ostvaruju i *akumuliranjem interesantnih i originalnih riječi* u jednom rečeničnom bloku:

A mi hćasmo vazda uveče rasporedi. Ёе nije tako, tu ne gleda alavije, no odmah dio, a marifedžije i džogaduri nafištikavaj teke da se s tom kućom bucara nabija. Ma istom naši i bez toga paškijavanja ne mogu da se pogode, no naponiti; sve kundurisaju jedno drugom što je bilo od baban zamana (P i S, 129).

²⁰ Ove primjere imamo u: (SP, 151); (MN, 73); (PS, 129); (PS, 125); (PS, 125); (MN, 56); (MN, 56); (MN, 56); (MN, 56); (NMP, 197); (MN, 61); (SB, 172); (Sdj, 35); (PS, 125); (PS, 121).

²¹ Pripovijetke iz kojih su preuzeti primjeri: (MJ, 274); (PS, 264); (PS, 265); (PS, 246); (P i S, 121); (PK, 267); (SB, 22); (PP, 68); (PP, 65).

²² Pripovijetke: (SŠR, 563); (IHM, 14); (H, 37); (IHM, 8); (N, 71); (V, 485); (Sdj, 74); (IR, 241); (RI, 362); (MN, 58); (MJ, 274); (IR, 241); (P i S, 110); (MN, 60); (P i S, 111); (P i S, 114); (P i S, 115); (P i S, 129); (P i S, 125); (P i S, 125); (P i S, 127); (P i S, 129); (P i S, 133); (RBP, 395); (P i S, 112); (MJ, 227); (MJ, 279); (SB, 21); (MN, 61).

Ovdje su na relativno uskom prostoru koncentrisani mnogobrojni stilogeni postupci i sredstva kojima se postižu različiti efekti.

3.7. *Dijalektizmi*. Dijalektizama ima posvuda, u svim slojevima crnogorske pripovjedačke proze.²³ Oni su njen integralni i neodvojivi dio. Gotovo maestralno ovi pripovjedači predstavljaju čitav crnogorski svijet s njegovom pravdom i krivdom.

Ja pođem za njim, i uljemo onijema velikoljepnijema vratima. Kad unutra pogledam, ali eto gomila različitih ljudi.

Upitam starca koji su ovo, i on mi odgovori: 'Ovo su razbojnici, zločinci, pohititelji i razoritelji sirotinjski i najviši krvopije ljudski.'

Otolen se drugijem krajem kuće vratimo i nađemo u oboru množestvo sirotah, koje plakahu, jaukahu i bijahu se rukama u prsi. Upitamo ih: Što vi je tako nevolja, ter ste toliko plačem i žalošću razdražene? One se stanu žaliti i različne nepravde prikazivat i krivosuđa koja su učinjena protivu njih u istome dvoru đe se nalazahu. Ali sada već starac, razjareni tolikom žalošću, povika: Ej, nepravdo, da te već ne bude!

No daj, bože pravdu među ljude (SB, 22, 23).

3.8. Svijet crnogorskih životnih likova nalikuje ovom opisu: *Stoji on u sinjgavoj kabanici, s popletenim opancima i izlinjalim dokoljenicama, visoka, malo pogrbljena stasa, s razbarušenom, oštrom i prosijedom kosom, s upalim i svijetlim očicama i neobično kosmatim obrvama, s blijedim licem išaranim jasnim i mnogim borama i polako miče usnama moleći se Bogu i krsteći se, često. A kad se klekne, on spusti nabrano čelo na ploču, pod nogama, i dugo ostaje tako pogružen od kajanja.*

On polazi kao sjenka, kao da ne poznaje nikog, a lice mu zamračeno dugom i mučnom samoćom. Kao da odavno ne živi za svijet (N, 67).

Pripovjedači svom svijetu daju takve atribute koji taj svijet aktuelizuju još više, još bolje. U citiranom odlomku je opisan samo jedan društveni sloj koji je živio na crnogorskom kamenštaku i u crnogorskoj vrleti. U pripovijetkama su prikazani različiti društveni slojevi, koji su „natjerani” na uzajaman život i svi dijele istu stvarnost. Opisujući njih, crnogorski pripovjedači opisuju sebe, jer su dio tadašnje crnogorske stvarnosti. Za te opise koriste različite riječi.

3.9. *Značenja riječi* u crnogorskim pripovijetkama su ponekad teško prepoznatljiva, pomjerena, ali je obično kontekst dovoljan indikator novog značenja. Svaki iskaz u pripovijetkama je nosilac određene stilogene vrijednosti, ali se hijerarhija, svakako, može uspostaviti.

²³ Up. B. Ostojić, *Istorija crnogorskog književnojezičkog izraza I*, Titograd, 1985.

Crnogorski pripovjedači odlično poznaju jezik krajeva u kojima su rođeni i odrasli, kao i njihov dijalekat. Oni znaju običaje, moral, psihologiju, vjerovanja ljudi iz svojih krajeva, jer su i sami pisci živjeli životom svojih likova ili ih posmatrali, ocjenjivali, ali je sigurno jedno – nikada ih nijesu zaboravljali, ni kada su odlazili u tuđu zemlju na školovanje.

Dijalekatska baza je gotovo ista štokavska, sa specifičnostima starijih crnogorskih govora npr. *človek, malina, mnozina* u značenju: *čovjek, mali i veliki broj ljudi*.²⁴

3.10. Na stranicama pripovjedaka nalazimo: *jekavicu – vjeka; ekavicu: najpre, ikavicu: sidi, biži, zvizda, vitar* i ijekavski fonetizam karakterističan za Crnu Goru. U ponekim pripovijetkama nalazimo naporedo ijekavicu i ekavicu čak u jednoj rečenici: Po parapetu od samoga guvna *posijedale* seoske i plemenske *starešine*. (MN, 56)

Vidljivo je da se fonetizmi međusobno dodiruju. Imamo i primjere u kojima paralelno egzistiraju: *ije / je i je / e: vijeka / vjeka / veka; svijest / svjest / svest; ljeto / leto; zvijezde / zvjezde / zvezde*. Ove nedosljednosti su rezultat nedovoljnog poznavanja (i)jekavske ortoepije ili pak njene nedovoljne stabilizacije u ondašnjem vremenu. Izraz ponegdje postaje arhaičan u odnosu na današnje vrijeme:

I salte kad onog jednoga pomene na potljjetku, onadare će beli, doć sebi i svome kuvetu ... veli hodža (MN, 60).

U istoj rečenici nalazimo i romanske i turske jezičke nanose.

3.11. Ukoliko želimo što autentičnije predstaviti sistem poruka koje riječi sadržane u pripovijetkama nose, moramo im prići sadržajnije i dubinski. Riječi u seoskoj i gradskoj sredini Crne Gore dobijaju nova *polivalentna značenja*. Ta značenja su najčešće psihološki duboko ubjedljiva, fonološki reljefna. U gradsku sredinu vremenom prispijeva sve veći broj ljudi sa sela. Stanovništvo koje prispijeva u urbanu sredinu jezički je još uvijek neprilagođeno obrazovanijim slojevima društva. I u gradu ćemo naći ovakav izgovor: *gracke, gospodcki, reko*, 'oćeš i sl.

Pošto je *fonološki nivo* često povezan sa morfološkim, možemo reći da fonemi koji su najučestaliji, a koje smo registrovali i ekscerpirali iz stare građe (*f*) i (*h*) još uvijek imaju nestabilnu poziciju u govoru ovog dijela stanovništva ili pak turske gospode. Konsonant *h* nije prisutan u svim pozicijama u riječi u istraživanom korpusu. Izuzetak su primjeri

²⁴ Vidi M. Stevanović, *Istočno crnogorski dijalekat*; B. Miletić, *Crmnčki govor*; M. Pešikan, *Starocrnogorski, srednjokatunski i lješanski govori*; M. Vujičić, *Rječnik govora Prošćenja (kod Mojkovca)*; D. Čupić, *Govor Bjelopavlića*.

koji dolaze i bez ovog glasa i sa njim. Npr.: *iljada / hiljada, oditi / hoditi, oće / hoće, odma / odmah, aljina / haljina, Ercegovina / Hercegovina* i sl.

3.12. *Deminutivi, augmentativi i hipokoristici* imaju svoje stilogene vrijednosti.

3.12.1. Deminutivni sufiksi koje crnogorski autori ovog perioda koriste su: *-ance; -ašće; -ence; -ešce; -ce; -će; -čić; -ičak; eljak; -uljak* itd.²⁵

3.12.2. Augmentativni sufiksi prisutni u rječniku crnogorskih pisaca su: *-etina; -erina; -ina; -urina; -uljina; -urda; -ušina; uština; -ština* i sl.²⁶

3.12.3. Hipokoristici se grade pomoću sljedećih sufiksa: *-o; -jo; -ja; -ćo; -ko* itd.

3.12.4. Prefiksi za deminuciju, umanjenje, uvećanje ili nijansiranje su: *na-; po-; pri-; o-;* dok su upotrijebljeni infiksi: *-kar-; -uck-*. Sufiksi za deminuciju su: *-ušan; -uljast; -unjav; -kast* i sl.²⁷

Riječi nastale ovim putem su otklon od osnovnog oblika i značenja riječi.

Na primjer, deminutivi korišćeni u pripovijetkama od Njegoša do 1918. su: *komadić, kamičak, kapca, sokačića, kmetići, robinjica, jelečićem, konopčić, sobicu, popić, pisarčić, gradića, zamčica, ovčici, djače*.²⁸

Na primjer, augmentativi korišćeni u crnogorskim pripovijetkama XIX vijeka su: *opančinah, stručetine, jaružine, tovarinom, nosinom, đečurliju, oblačine, knjižurinu, палoшину, ženetina, čibućinu, ljudeskara, furunetine, čoečina, volinu*.²⁹

Hipokoristici: *Gjiko, Gjikane* (puno ime Gjikan), *Markiša* (puno ime Marko), *Vukac* (puno ime Vuk), *Neđo* (puno ime Nedeljko), *djedo* (djed).³⁰

U crnogorskim pripovijetkama smo registrovali mali broj hipokoristika kao i riječi kojima se drugi omalovažavaju. Ako se omalovažavanje vrši, onda se likovi pominju u šaljivom kontekstu, tako da i oni sami postaju dio cjelokupne atmosfere. Npr.: *mrcinu* (MN, 60; PK 208, 239, 240); *mrcino* (H, 40); *blenuti* u smislu nepomično i dugo gledati. Nave-

²⁵ Antoš 1972: 64.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Primjeri su preuzeti iz: (PFK, 181); (ZS, 46); (NP, 228); (RI, 364); (Sdj, 73); (Sdj, 40); (SP, 153); (RBP, 401); (RBP, 401); (IHM, 63); (IHM, 65); (Sdj, 56); (PK, 259); (PK, 260); (PK, 262).

²⁹ Primjere smo crpili iz: (MN, 74); (MN, 74); (MN, 75); (MN, 85); (NMP, 201); (RI, 365); (V, 485); (Sdj, 48); (KM, 16); (SŠR, 564); (MN, 69); (PS, 270); (PS, 246); (KM, 29); (MN, 57).

³⁰ Navedene primjere nalazimo u: (PK, 231); (NMP, 19); (H, 35); (ŽS, 139); (PK, 262).

šćemo još jedan primjer ovog stilskog postupka: Kako oni tako i svijet oko njih: samo stoji i *blene* (MN, 56); Simo kako je vidio, tako i osta na mjesto, zinuo, *blene* pa ni da se makne (RI, 361).

Vremenom jezik se mijenjao kako u selu tako i u gradu. U urbanim sredinama XIX vijeka stanovništvo se međusobno miješalo govoreći različitim dijalektima, pa čak i različitim jezicima. Promjene do kojih je dolazilo u jeziku manifestovale su se na različite načine, bogaćenje vokabulara se vršilo – kvantitativno (uvećavanjem leksičkih jedinica), ali i kvalitativno (proširivanjem funkcionalnih i semantičkih polja najvećeg broja riječi).

ZAKLJUČAK

Rezultati naše analize su pokazali da svi crnogorski pripovjedači od Njegoševog vremena do Prvog svjetskog rata aktuelizaciju svojih narativnih tekstova postižu: jakim, izrazitim pridjevima, dubletima, riječima stilogene siline, ekspresivnim glasovima, različitim ritmom pričanja i variranjem intonacije. Svi glasovi u pripovijetkama, zaključujemo, međusobno se ispomažu, a organizovani su po polifonom principu. Svaki zvuk i pokret utiču na semantiku riječi, ali i značenje riječi utiče na zvuk i pokret oznake kao i na promjenljivost istih. Dominacija mutacionih nad restriktivnim fonometaplazmama dovodi, izuzetno, do jednačenja glasova.

LITERATURA

Antoš 1972: Antica Antoš, *Osnove lingvističke stilistike*, Školska knjiga (Zagreb).
Glušica 1997: Rajka Glušica, *Jezik Marka Miljanova*, Kulturno-prosvjetna zajednica Podgorice (Podgorica).

Ćorac 1997: Milorad Ćorac, *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*, Naučna knjiga (Beograd).

Ivić 1994: Pavle Ivić, *Srpskohrvatski dijalekti, njihova struktura i razvoj*, knj. III, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića (Novi Sad).

Jović 1975: Dušan Jović, *Lingvostilističke analize*, Društvo za srpskohrvatski jezik i književnost SR Srbije (Beograd).

Katnić-Bakaršić 1993: Marina Katnić-Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, Open Society Institute (Budapest).

Muratagić-Tuna 1993: Hasnija Muratagić-Tuna, *Jezik i stil Ćamila Sijarića*, Filozofski fakultet Priština i ITP „DAMAD” (Novi Pazar).

Ostojić 1985: Branislav Ostojić, *O crnogorskom književnojezičkom izrazu* knj. I, Univerzitetska riječ (Titograd).

Ostojić 2006: Branislav Ostojić, *Istorija crnogorskog književnojezičkog izraza*, CID (Podgorica).

Peco 1964: Asim Peco, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Naučna knjiga (Beograd).

Radulović 2002: Zorica Radulović, *Alhemija riječi*, ITP „Unireks” (Podgorica).

Tolstoj 1980: N. Z. Tolstoj, *Konkurencija i koegzistencija normi u književnom jeziku XVIII veka kod Srba*, NSS u Vukove dane 10/1, 33 (Beograd).

Vuković 1980: Novo Vuković, *Pripovijedanje kao opsesija-studija o Ljubišinom djelu Pričanja Vuka Dojčevića*, Obod (Cetinje).

IZVORI

Car 1908: Marko Car, *Glumci u Kastelribniku*, *Letopis Matice Srpske*, godina LXXXIV,

knjiga 252, sveska VI (Novi Sad).

Car 1911: Marko Car, *In hora mortis, Primorke – Nove pripovijesti*, Izdanje knjižarnice S. Artale (Zadar).

Ivanišević 1973: Jovan F. Ivanišević, *Živi Svetac, Izviriječ (Crnogorska pripovjedačka proza od Njegoša do 1918.)*, Grafički zavod (Titograd).

Jovović 1973: Luka Jovović, *Prije i sad ili sedam noći kod deda Jova, Izviriječ (Crnogorska pripovjedačka proza od Njegoša do 1918.)*, Grafički zavod (Titograd).

Jovović 1895: Luka Jovović, *Hajduci, Luča*, godina I – sveska I za januar, Crnogorska Državna štamparija (Cetinje).

Jovović 1895: Luka Jovović, *Nametnut prsten, Luča*, godina I – sveska IV za april, Crnogorska Državna štamparija (Cetinje).

Jovičević 1899: Andrija Jovičević, *Radiši bog pomaže, Luča*, Književni list Društva „Gorski vijenac”: godina V. – sveska VII. i VIII. za Juli i Avgust, K. C. Državna štamparija (Cetinje).

Kovačević 1885: Filip J. Kovačević, *Sreća prosjaka, Crnogorka*, II/1885, br. 19, 20, 21, Crnogorska Državna štamparija (Cetinje).

Kovačević 1896: Novica Kovačević, *Vučić, Luča*, godina II sveska XI za novembar, Književni list Društva „Gorski vijenac”, Crnogorska Državna štamparija (Cetinje).

Kovačević 1896: Novica Kovačević, *Razbratimila ih, Luča*, godina II sveska XI za novembar, Književni list Društva „Gorski vijenac”, Crnogorska Državna štamparija (Cetinje).

Ljubiša 1973: Stefan Mitrov Ljubiša, *Kanjoš Macedonović, Izviriječ (Crnogorska pripovjedačka proza od Njegoša do 1918.)*, Grafički zavod (Titograd).

Ljubiša 1875: Stefan Mitrov Ljubiša, *Skočidjevojka, Pripovijesti crnogorske i primorske* (Dubrovnik).

Ljubiša 1889: Stefan Mitrov Ljubiša, *Prokleti kam, Pripovijesti crnogorske i primorske*, (Dubrovnik).

Petrović 1873: Petar II Petrović Njegoš, *Žitije Mrđana Nesretnikovića, Grlica: Odjeljak Moralne pripovijetke* (Cetinje).

Petrović 1973: Petar II Petrović Njegoš, *San na Božić, Izviriječ (Crnogorska pripovjedačka proza od Njegoša do 1918.)*, Grafički zavod (Titograd).

Perović 1973: Đuro T. Perović, *Put u pakao, Izviriječ (Crnogorska pripovjedačka proza od Njegoša do 1918.)*, Grafički zavod (Titograd).

Perović 1810: Radovan Perović, *Sud Šuta Roganova, Srpski Književni Glasnik*, br. 215 (XXIVV, 1), Nova Štamparija „Davidović,“; Dečanska 14 (Beograd).

Perović 1914: Radovan Perović, *Nemrčipuške*, Izdavač: Knjižara Gece Kona 1, Kneza Miloša: ulica, 1 (Beograd).

Perović 1914: Radovan Perović, *Među nečastivima, S orlovskih krševa*, Izdavač: Knjižara Gece Kona 1: Kneza Miloša: ulica 1 (Beograd).

Popović bez oznake godine: Marko Miljanov Popović, *Bratski izgub, Celokupna dela*, Biblioteka srpskih pisaca (Beograd).

Popović 1908: Marko Miljanov Popović, *Deloš Franga, Život i običaji Arbanasa*, Štamparija „Davidović“, Dečanska ulica br. 14 (Beograd).

Popović 1908: Marko Miljanov Popović, *Žena, Život i običaji Arbanasa*, Štamparija Davidović, Dečanska ulica br. 14 (Beograd).

Šobajić bez oznake godine: Simo Šobajić, *Seljak, Iz kršnog zavičaja*, Narodna Knjižnica (Beograd).

Šobajić bez oznake godine: Simo Šobajić, *Nalić, Iz kršnog zavičaja*, Narodna knjižnica (Beograd).

Šobajić 1973: Simo Šobajić, *Mirovi jadi, Izviriječ (Crnogorska pripovjedačka proza od Njegoša do 1918.)*, Grafički zavod (Titograd).

Tripković 1903: Vicko Tripković, *Pomen Fabrisu, Brankovo kolo* (Sremski Karlovci).

Tripković 1903: Vicko Tripković, *Iz uspomena, Brankovo kolo* (Sremski Karlovci).

Tripković 1904: Vicko Tripković, *Iz renesanse, Srđ*, List za književnost i nauku (Dubrovnik).

Vrčević 1881: Vuk Vitez Vrčević, *Prodaja na fišek – karti, Niz Srpskih Pripovjedaka Vuka Viteza Vrčevića, većinom o narodnom suđenju po Boki, Crnoj Gori i Hercegovini*, Nakladom knjižare braće Jovanovića (Pančevo).

Vrčević 1881: Vuk Vitez Vrčević, *Zemaljski sud poslje pogibije dvoje nesretno svatova, Niz Srpskih Pripovjedaka Vuka Viteza Vrčevića, većinom o narodnom suđenju po Boki, Crnoj Gori i Hercegovini*, Nakladom knjižare braće Jovanovića (Pančevo).

Vrčević 1973: Vuk Vitez Vrčević, *Kam tamo a kam ovamo, Izviriječ (Crnogorska pripovjedačka proza od Njegoša do 1918.)*, Grafički zavod (Titograd).

Sanja CRNOGORAC

SOME GRAMATIC AND LEXIC CHARACTERISTICS OF THE LANGUAGE
OF MONTENEGRIN SHORT STORIES FROM NJEGOŠ TO 1918

Summary

Taking into consideration the works of fourteen Montenegrin narrators: Petar II Petrović Njegoš, Stefan Mitrov Ljubiša, Marko Miljanov, Simo Šobajić, Marko Car, Vicko Tripković, Vuk Vitez Vrčević, Radovan Perović, Filip J. Kovačević, Andrija Jovičević, Jovan F. Ivanišević and Novica Kovačević, we seek to identify the linguo-stylistic procedures used by the above listed narrators. Particular attention has been paid to phono-stylistic, morpho-stylistic, semanto-stylistic and lexico-stylistic procedures applied in the Montenegrin short stories from the nineteenth century. The paper refers to: the expressiveness of phonemes, the multiple repetitions of lexemes, different rhythm of story telling, a different intonation, the accumulation of linguistically and stylistically interesting words in a sentence block, the use of dialectisms, borrowings and neologisms.

Key words: phonometaplasms, morphostyleme, morphonostyleme, semanteme, semantostyleme, lexis